

Верховний
Суд

Екологічні права людини: практика Верховного Суду, ЄСПЛ та Суду справедливості ЄС

Ян БЕРНАЗЮК

суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду,
доктор юридичних наук, професор

ПРОЄКТ РАДИ ЄВРОПИ «HELP»
(Освіта в галузі прав людини для
представників юридичних професій)
НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ.
ТРЕНІНГОВИЙ ЦЕНТР ПРОКУРОРІВ УКРАЇНИ

Тьюторський курс «Навколишнє середовище і права
людини»

11 травня 2026 року

ПОВ'ЯЗАНІ ПОНЯТТЯ

1. Право на життя
2. Принцип відповідальності перед майбутніми поколіннями
3. Доступ до суду та охоронюваний інтерес
4. Суспільні інтереси (інтереси територіальної громади)
5. Колективний позов (actio popularis, class action, representative action)
6. Правоздатність
7. Позов прокурора
8. Позов громадської організації
9. Захист прав споживачів
10. АнтиSLAPP
11. Ефективний суд/ефективний судовий захист
12. Довіра до суду

Конституція України

Стаття 16.

Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

Екологічна безпека є складовою публічного інтересу та позитивних зобов'язань держави.

Конституція України

Стаття 50.

Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення.

Така інформація ніким не може бути засекречена.

Конституція України

Стаття 42. Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

Держава захищає права **споживачів**, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів.

Конституція України

Стаття 23.

Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи **інших людей**, та має обов'язки **перед суспільством**, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

Конституція України

Стаття 66.

Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.

Екологічні права не існують ізольовано від екологічних обов'язків; Конституція формує модель взаємної відповідальності: держава гарантує, особа не шкодить і компенсує шкоду.

Європейська конвенція з прав людини

Стаття 8: Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

Конвенція прямо не містить окремого права на безпечне довкілля, однак саме стаття 8 стала центральною нормою для екологічних справ. Серйозне забруднення повітря, води чи ґрунтів, промислові викиди, шум, запахи, неналежне поводження з відходами або кліматичні ризики можуть становити втручання у приватне і сімейне життя, житло, здоров'я та добробут людини.

Європейська конвенція з прав людини

Стаття 2: Право кожного на життя охороняється законом.

Ця стаття має значення у справах, де екологічна небезпека створює реальний і безпосередній ризик для життя: техногенні аварії, небезпечна промислова діяльність, вибухи, зсуви, повені, токсичні речовини, неналежне планування територій у зонах ризику.

У таких справах обов'язок держави не зводиться до реагування після трагедії. Він включає превентивні дії: належне регулювання, контроль, інформування населення, оцінку ризиків і вжиття практичних заходів для запобігання шкоді.

Європейська конвенція з прав людини

Статті 6 і 13: Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

Кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі.

Стаття 13 доповнює статтю 6: засіб захисту має бути не лише формально передбачений, а й практично здатний запобігти шкоді, припинити порушення або забезпечити належне відшкодування.

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (Закон № 1678-VII від 16.09.2014)

Розділ V, Глава 6 «Навколишнє середовище», статті 360–366.

Стаття 360

Сторони розвивають і зміцнюють співробітництво з питань охорони навколишнього середовища й таким чином сприяють реалізації довгострокових цілей сталого розвитку і зеленої економіки.

Ця норма показує, що екологічна політика в Угоді про асоціацію не є другорядним сектором. Вона є частиною ширшого процесу правового наближення України до ЄС, сталого розвитку, зеленої економіки.

Charter of Fundamental Rights of the European Union

Хартія Європейського Союзу про основоположні права

Стаття 37: Високий рівень охорони навколишнього середовища та покращення якості навколишнього середовища мають бути інтегровані у політики Європейського Союзу та забезпечені відповідно до принципу сталого розвитку.

На відміну від Європейської конвенції, Хартія ЄС містить окрему норму про охорону довкілля.

Саме тому у практиці Суду справедливості ЄС екологічні стандарти можуть розглядатися не лише як похідні від приватного життя чи здоров'я, а як самостійний елемент правопорядку ЄС.

Закон України «Про адміністративну процедуру»

Цей Закон регулює відносини публічної адміністрації з фізичними та юридичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ шляхом прийняття та виконання адміністративних актів.

Для сфери екологічних прав цей Закон має значення щодо:

1. дозволів, погоджень, висновків та інших індивідуальних рішень;
2. інспекційної, контрольної та наглядової діяльності;
3. реалізації права особи бути почутою;
4. участі заінтересованих осіб;
5. мотивування адміністративних актів;
6. адміністративного та судового оскарження.

Закон України «Про адміністративну процедуру»

Стаття 11

Адміністративний акт повинен прийматися з дотриманням необхідного балансу між несприятливими наслідками для права, свободи чи законного інтересу особи і цілями, на досягнення яких спрямований адміністративний акт. Негативні наслідки для особи та публічних інтересів повинні бути найменшими.

1. економічний інтерес суб'єкта господарювання не може оцінюватися ізольовано;
2. екологічна безпека, здоров'я людей і права громади є релевантними елементами балансу;
3. судовий контроль має перевіряти, чи був баланс реальним, а не декларативним.

Рішення Суду справедливості ЄС від 25.06.2024 у справі C-626/22 «C.Z. та інші проти Ilva S.p.A. та інших» (ECLI:EU:C:2024:542)

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62022CJ0626>

Оцінка впливу на здоров'я як обов'язковий елемент екологічного дозволу. Суд підтвердив, що відповідно до Директиви 2010/75/ЄС про промислові викиди держави-члени зобов'язані проводити оцінку впливу промислових установок на здоров'я населення перед наданням або переглядом екологічних дозволів. Якщо така оцінка виявляє серйозні ризики для здоров'я, національні органи повинні відмовити у видачі дозволу або зупинити експлуатацію установки до усунення порушень.

Пріоритет вимог захисту здоров'я та довкілля над суто економічними міркуваннями. Суд визнав, що право громадян на здорове довкілля (статті 35 і 37 Хартії основоположних прав ЄС) має перевагу над економічними інтересами підприємств, навіть якщо вони відіграють важливу роль у національній економіці. У цьому контексті захист здоров'я та довкілля є пріоритетним завданням держави-члена, а порушення екологічних норм не може виправдовуватися економічними міркуваннями.

Рішення ЄСПЛ [ВП] від 09.04.2024 у справі «Verein KlimaSeniorinnen Schweiz та інші проти Швейцарії», заява № 53600/20
<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233206>

Позитивні зобов'язання держави щодо захисту від негативних наслідків зміни клімату: Суд постановив, що стаття 8 Конвенції, яка гарантує право на повагу до приватного та сімейного життя, включає обов'язок держав забезпечити ефективний захист від серйозних негативних впливів зміни клімату на життя та здоров'я громадян. Швейцарія не виконала своїх позитивних зобов'язань: її кліматична політика виявилася недостатньою для досягнення необхідних цілей - скорочення викидів парникових газів

Право на доступ до суду в екологічних справах: Суд одноголосно визнав, що швейцарські суди порушили статтю 6 §1 Конвенції, яка гарантує право на справедливий судовий розгляд, оскільки вони не розглянули по суті скарги заявників щодо недостатності кліматичних заходів.

Це рішення ЄСПЛ є першим випадком, коли міжнародний суд визнав, що бездіяльність держави у боротьбі зі зміною клімату порушує права людини, закріплені в Конвенції. Воно має значний вплив на розвиток екологічного права та підкреслює відповідальність держав за впровадження ефективних кліматичних політик для захисту прав своїх громадян.

Консультативний висновок Міжнародного Суду ООН від 23.07.2025

“Obligations of States in respect of Climate Change”

<https://www.icj-cij.org/node/205614>

Міжнародний Суд ООН підтвердив, що держави мають обов'язки щодо захисту кліматичної системи від антропогенних викидів парникових газів.

Ці обов'язки впливають не лише з Паризької угоди та Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, а й зі звичаєвого міжнародного права, морського права, міжнародного права прав людини та принципу запобігання значній шкоді довкіллю.

Ключовими стандартами є належна обачність держави, співпраця, оцінка екологічних ризиків, урахування найкращих наукових даних, захист теперішніх і майбутніх поколінь.

Порушення цих обов'язків може мати наслідком міжнародну відповідальність держави: припинення порушення, гарантії неповторення та репарацію.

Ухвала ЄСПЛ [ВП] від 09.04.2024 у справі «Duarte Agostinho та інші проти Португалії та 32 інших держав», заява № 39371/20,
<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233261>

Територіальна юрисдикція та екстериторіальна відповідальність: Суд розглянув питання про те, чи можуть держави нести відповідальність за вплив своїх викидів парникових газів на осіб, які знаходяться за межами їхньої території. Суд встановив, що екстериторіальна юрисдикція не може бути розширена на такі випадки, оскільки немає достатніх підстав для цього.

Вичерпання національних засобів правового захисту: Суд підкреслив важливість вичерпання всіх національних засобів правового захисту перед зверненням до ЄСПЛ. У цьому випадку заявники не скористалися доступними їм національними механізмами в Португалії для вирішення своїх скарг, що стало підставою для визнання їхньої заяви неприйнятною.

Ця ухвала ЄСПЛ підкреслює обмеження екстериторіальної відповідальності держав у контексті змін клімату. Вона також акцентує увагу на важливості вичерпання національних засобів правового захисту перед зверненням до міжнародних судових інстанцій.

Ухвала ЄСПЛ [ВП] від 09.04.2024 у справі «Carême проти Франції», заява № 7189/21
<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233174>

Відсутність статусу жертви через зміну місця проживання: Суд встановив, що заявник більше не має статусу жертви відповідно до Конвенції, оскільки він переїхав з Франції та більше не проживає в муніципалітеті Гранд-Сент. Це означає, що він не може стверджувати про особисте порушення його прав у зв'язку з кліматичними змінами на цій території.

Важливість наявності особистого інтересу для подання скарги: Суд підкреслив, що для визнання скарги прийнятною заявник повинен продемонструвати особистий інтерес та безпосередній вплив на його права. Оскільки заявник більше не проживає в зоні, яка, за його твердженнями, піддається ризику через зміну клімату, він не може вважатися особою, права якої порушені.

Ця ухвала ЄСПЛ підкреслює важливість наявності безпосереднього та особистого інтересу при поданні скарг, пов'язаних із захистом екологічних прав, та демонструє, що зміна обставин, таких як місце проживання, може вплинути на прийнятність таких скарг.

Рішення ЄСПЛ від 19.10.2023 у справі «Locascia та інші проти Італії»,
заява № 35648/10

<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-228155>

Порушення права на повагу до приватного та сімейного життя через неналежне управління відходами: Суд встановив, що італійська влада не виконала своїх позитивних зобов'язань за статтею 8 Конвенції, оскільки не забезпечила належне функціонування системи збору, обробки та утилізації відходів.

Це призвело до значного погіршення умов життя мешканців та негативного впливу на їхнє приватне та сімейне життя.

Це рішення підкреслює важливість ефективного управління відходами та виконання державою своїх позитивних зобов'язань щодо захисту екологічних прав громадян.

Рішення Верховного Суду Великої Британії від 20.06.2024 у справі "Sarah Finch проти Surrey County Council" UKSC/2022/0064

<https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2022-0064>

Необхідність врахування викидів парникових газів при спалюванні видобутої нафти: Суд постановив, що при наданні дозволу на видобуток нафти місцеві органи влади повинні враховувати не лише викиди, пов'язані з видобутком, але й ті, що виникають при спалюванні видобутої нафти. Це рішення підкреслює важливість оцінки повного циклу викидів парникових газів для забезпечення ефективного захисту довкілля.

Визнання незаконності наданого дозволу без повної екологічної оцінки: Суд визнав, що надання дозволу на видобуток нафти без врахування викидів від спалювання видобутої нафти є незаконним.

Вплив спалювання викопного палива на зміну клімату має бути ключовим фактором у рішеннях щодо планування, що потенційно може призвести до скорочення нових проєктів з видобутку викопного палива та **більшої уваги до відновлюваних джерел енергії.**

Постанова Верховного Суду від 12 лютого 2026 року у справі № 240/23099/24
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/134066165>

1. У спорах щодо охорони довкілля та надрокористування початок перебігу строку звернення прокурора до суду не може автоматично визначатися датою оприлюднення акта, адже прокурор не є учасником відповідних правовідносин і не зобов'язаний постійно моніторити всі публічні рішення.
2. Строк має обчислюватися з моменту, коли прокурор об'єктивно отримав або міг отримати достатні матеріали про ознаки протиправності акта, зокрема після витребування й аналізу документів для встановлення підстав представництва.
3. Надмірно формальне застосування строків є неприпустимим, якщо воно легалізує триваюче екологічне правопорушення та позбавляє суспільство ефективного судового захисту природних ресурсів.

Постанова Верховного Суду від 20 жовтня 2025 року у справі № 440/1326/25
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/131215524>

1. У справах щодо збереження самозалісених земель доступ до суду не може обмежуватися лише через відсутність прямої згадки в положенні про орган державної влади щодо його права на позов.
2. Територіальні органи Держлісагентства є належними суб'єктами, в інтересах яких прокурор може звертатися до суду, оскільки саме вони ініціюють процедуру віднесення земельних ділянок до самозалісених відповідно до статті 57-1 Земельного кодексу України.
3. Пасивна позиція компетентного органу після повідомлення прокуратури про порушення є достатньою підставою для представництва прокурором інтересів держави, особливо коли йдеться про екологічну безпеку та збереження лісового фонду.

Постанова Верховного Суду від 09 жовтня 2025 року у справі № 320/29225/23
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/130870509>

1. У спорах щодо захисту довкілля громадські організації, які належать до «зацікавленої громадськості» у розумінні Орхуської конвенції, мають самотійне право на доступ до суду без доведення індивідуального матеріального інтересу.
2. Звернення однієї екологічної організації до суду не вичерпує і не обмежує права інших організацій на оскарження актів або рішень, що можуть створювати поточну чи майбутню загрозу довкіллю.
3. Закриття апеляційного провадження з формальних підстав, зокрема через пізнішу реєстрацію організації або попередній розгляд подібного позову іншої ГО, є проявом надмірного формалізму та суперечить стандарту широкого доступу до правосуддя в екологічних справах.

Постанова Верховного Суду від 06 червня 2025 року у справі № 400/2062/23
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/128116485>

1. Захід реагування у вигляді зупинення діяльності підприємства має превентивний, а не каральний характер, тому може застосовуватися лише за наявності фактичного й неусунутого порушення, що створює реальну загрозу життю, здоров'ю людей або довкіллю.
2. Усунення порушень може підтверджуватися будь-якими належними та допустимими доказами, зокрема результатами вимірювань акредитованих установ, навіть якщо державний інспектор не був присутній під час їх проведення.
3. Якщо підприємство фактично усунуло порушення та створило запобіжники для контролю за викидами, подальше зупинення його діяльності втрачає правову мету й перетворюється на непропорційну санкцію.

Постанова Верховного Суду від 21 травня 2025 року у справі № 420/22829/21
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/127519993>

1. Технічне переоснащення полігону твердих побутових відходів, зокрема впровадження системи збору та відведення біогазу, є зміною планованої діяльності та потребує обов'язкового проходження процедури ОВД.
2. Водночас повне зупинення господарської діяльності є винятковим заходом реагування, який може застосовуватися лише за наявності доведеної реальної загрози життю, здоров'ю людей або довкіллю та з дотриманням принципу пропорційності.
3. Сам факт порушення екологічних вимог не звільняє контролюючий орган від обов'язку довести причинно-наслідковий зв'язок між діяльністю підприємства і шкодою довкіллю, а також обґрунтувати, що менш обтяжливі заходи не забезпечать належного захисту публічного інтересу.

Трискладовий тест вирішення спору передбачає, що суд, приймаючи рішення у межах суддівського розсуду (дискреції суду), перевіряє його на відповідність (несуперечність) **принципам:**

1. Національної безпеки
2. Суспільного (державного) інтересу
3. Ефективності захисту порушеного права особи

Суспільний (публічний) інтерес

Вказаний термін є оціночним поняттям, що охоплює широке і водночас чітко не визначене коло законних та таких, що ґрунтуються на моральних засадах, інтересів, які складають певну сукупність приватних інтересів або важливі для значної кількості фізичних і юридичних осіб потреби, та відповідно до законодавчо встановленої компетенції забезпечуються суб'єктами владних повноважень (суб'єктами публічної адміністрації);

це поняття не піддається однозначній кваліфікації (визначенню), а тому наявність суспільних (публічних) інтересів повинна бути предметом самостійної оцінки суду у кожному конкретному випадку; це складне питання права, яке стосується «невизначеного» інтересу, оскільки він не має конкретного суб'єкта з назвою, правосуб'єктністю, а також безпосередньою можливістю реалізувати свої процесуальні права у певній адміністративній процедурі або у спорі, що розглядається у суді.

Ознаки суспільного (публічного) інтересу:

- 1) безпосередньо пов'язаний з моральністю та моральними засадами;
- 2) може та повинен співпадати із загальнодержавними інтересами та/або охоплювати локальні інтереси певної територіальної громади або соціальної групи;
- 3) відображає прагнення усього суспільства в цілому або його переважної частини; максимально відтворює (відстоює) інтереси всіх соціальних груп для досягнення в суспільстві справедливості як найвищого блага.

Ознаки суспільного (публічного) інтересу:

- 4) може носити національний (охоплює такі найважливіші сфери, як збереження державного суверенітету, територіальної цілісності держави, благоустрій населених пунктів, надрокористування, захист довкілля, безпека громадян, доступ до публічної інформації, охорона об'єктів культурної спадщини та ін.) або міжнародний характер (охоплює, головним чином, такі питання, як забезпечення екологічної безпеки та вирішення глобальних екологічних проблем, охорона здоров'я, подолання бідності у світі та ін.);
- 5) його зміст визначається у кожному конкретному випадку з урахуванням усіх особливостей ситуації, однак, такий інтерес завжди пов'язаний із необхідністю гарантування безпеки людей у всіх її вимірах, зокрема збереження життя та здоров'я людини, а також збереження державних та міждержавних утворень, які покликані забезпечувати ці гарантії, використовуючи відповідні цивілізаційні юридичні та інші механізми.

Додаткові джерела:

1. Берназюк Ян. Ознаки та зміст суспільного (публічного) інтересу, його співвідношення з державними інтересами // Право і суспільство № 6/2021 С. 146-153. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/6_2021/21.pdf
2. Берназюк Ян. Критерії дотримання балансу суспільних (публічних) та приватних інтересів у національній судовій практиці // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка. – 2021, № 4 (96), С. 22-35 <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1429/1302>
3. Берназюк Ян. Захист суспільного (публічного) інтересу як критерій обмеження конституційних прав та свобод особи // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2021. – Серія Право. – Випуск 68, С. 124-130. https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/02/NVUzhNU_68.pdf
4. Берназюк Ян. Поняття суспільного (публічного) інтересу в адміністративному судочинстві. The concept of public (public) interest in administrative judiciary // Visegrad Journal on Human Rights. 2021, № 6, С. 11-16 https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2022/02/VJRHR_6_2021_Last.pdf
5. Берназюк Ян. Аналіз судової практики в деяких категоріях справ щодо захисту суспільного (публічного) інтересу // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка. – 2022, № 1 (97), С. 159-168. <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1466>
6. Берназюк Ян. Суб'єкти захисту суспільного (публічного) інтересу в адміністративному судочинстві // Слово Національної школи суддів України. 2021, № 4 (37), С. 85-96 http://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2021/4_37_2021/Shkola-suddiv4-2021.pdf.
7. Берназюк Ян. Суспільні та державні інтереси в аспекті національної безпеки: взаємодоповнюючі чи конкуруючі правові категорії // <http://nsj.gov.ua/ua/news/pidvishennya-rivnya-doviri-gromadskosti-do-sudu>

Додаткові джерела:

8. Берназюк Ян. Особливості розгляду спорів щодо функціонування національних природних парків // Збірник матеріалів. - Київ, 2019. – 184 с. – С. 110-118. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Zbirnik_Eko_forum.pdf https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/prezentatsiia_9.pdf
9. Берназюк Ян. Конституційні гарантії захисту прав споживачів: практика Верховного Суду <https://constitutionalist.com.ua/konstytutsijni-harantii-zakhystu-prav-spozhyvachiv-praktyka-verkhovnoho-sudu>
10. Берназюк Ян. Доктрина actio popularis (позов на захист суспільних інтересів) в аспекті гарантованого права на доступ до правосуддя https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/actio_popularis_bernaziuk.pdf
11. Берназюк Ян. Конституційне право на безпечне для життя і здоров'я довкілля: практика вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/ecology_bernaziuk.pdf
12. Берназюк Ян. Позов на захист суспільних інтересів (доктрина actio popularis) як гарантія дотримання екологічних прав: практика Верховного Суду https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/environmental_rights_bernaziuk.pdf
13. Берназюк Ян. Обговорення актуальної практики Верховного Суду в спорах, що виникають у сфері захисту природного довкілля та екологічних прав <https://constitutionalist.com.ua/obhovorennia-aktualnoi-praktyky-verkhovnoho-sudu-v-sporakh-shcho-vynykaiut-u-sferi-zakhystu-pryrodnoho-dovkillia-ta-ekolohichnykh-prav>
14. Берназюк Ян. Принцип пропорційності (дотримання балансу) як важлива складова верховенства права https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/114_principle_of_proportionality_bernaziuk.pdf
15. Берназюк Ян. Штучний інтелект у правосудді: від практики Суду ЄС до європейських стандартів https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezent2026/177_%20AI_in_Justice_CJEU_Practice_Bernaziuk.pdf
16. Берназюк Ян. Екологічні права та сучасні виклики у сфері захисту довкілля: практика Верховного Суду та міжнародних інституцій https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_ekolog_prava_sych_vukluku.pdf
17. Берназюк Ян. Конституційний вимір верховенства права та принципу моральної відповідальності перед майбутніми поколіннями // Слово Національної школи суддів України. – 2024, № 2(47), С. 52-67 <https://slovo.nsj.gov.ua/index.php/ua/arkhiv-nomeriv/2024/2-47-2024/34-2024ukr/961-konstitutsijnij-vimir-verkhovenstva-prava-ta-printsipu-moralnoji-vidpovidalnosti-pered-majbutnimi-pokolinniami>

Верховний
Суд

Дякую за увагу!